

Szövegkiadási és értelmezési kérdések Kosztolányi utóéletében

„Ha végigtekintünk ennek az ötvenegy esztendőn élte költőnek életművén, nemcsak hatalmas kötetnyi verset látunk, néhány kötet regényt, elbeszélést, hírlapi cikket, műfordítást, hanem mindennek a sokféle és annyiféle elágazó költői, írói munkásságnak olyan egysége ragad meg, aminőt csak a világirodalom legnagyobbjainak életműve tud felmutatni.” E sorokat a Pesti Hírlap hasábjain közölték, 1936. november 4-én, a Kosztolányi halálát követő napon.¹ Az azóta eltelt hetven esztendőben azonban nem igazán az életmű egységességére, mint inkább az egyes művek külön-külön történő elemzésére, méltatására vagy épp bírálataira került sor. Az egységben látás hiányának talán egyik fő oka, hogy a kritikai kiadás munkálatai csak mostanában kezdődtek, s az elmúlt évtizedekben olyan összkiadások születtek, melyek nélkülöztek a kritikai igényt.

A Révai kiadó kezdte el elsőként a szerző összegyűjtött munkáit kiadni, amiről az akkor már halálos beteg Kosztolányi még tudott, sőt – mint az a kórházi jegyzeteit tartalmazó kéziratos anyagból² kiderül – ő maga is tervezgette a kötetbeosztást. Ennek alapján összegyűjtött verseit teszi az első helyre – mely kötet már korábban is megjelent –, amit aztán *A rossz orvos* és a *Pacsirta* együttes szerepeltetése követ. Mindehhez hozzátartozik, hogy eredetileg *A rossz orvos* az *Öt évi fegyház*, az *Örült* és *A nagy család* című elbeszélésekkel, illetve az *Égi jogászszal* együtt jelent meg,³ melyek közül az utóbbi elbeszélés a *Vérző Magyarország* címet viselő, Kosztolányi által szerkesztett, irredentának minősített antológiában is szerepel. A gyűjtemény elsőként 1921-ben, majd másodszor 1928-ban látott napvilágot, Horthy Miklós ajánlásával.⁴ Kosztolányi jegyzetei alapján az összkiadás harmadik kötete vagy tanulmánygyűjtemény lett volna, vagy pedig az *Esti Kornélt* tartalmazza, *A véres költő* és a *Tengerszem* előtt. Érdekes módon az *Aranysárkány* csak a nyolcadik helyen szerepel, utána pedig a válogatott műfordítások kerültek volna sorra. Míg például az amerikai születésű Henry Jamesnek megadatott, hogy saját műveinek összkiadásán dolgozzon a halálát megelőző időszakban, addig Kosztolányitól mindössze ez a feljegyzés maradt fenn, illetve a Révai-sorozat indulásáról tudott. A negyvenes évek elején aztán Illyés Gyula rendezte sajtó alá hátrahagyott műveit, melyek csoportosításánál az egyik fő szempont az volt – ahogyan Illyés nyilatkozik erről –, hogy milyen sorrendben rendezte össze maga Kosztolányi – illetve a segítségére lévő fiatal vasmunkás, aki titkári feladatokat is ellátott – az otthonában őrzött kéziratokat. Amint Illyés az *Erős várunk, a nyelv* című kötet – vagyis a *Hátrahagyott művek* 11 kötetéből az első – sajtó alá rendezésével kapcsolatban mondja: „Megfordult-e Kosztolányi fejében, hogy a nyelvről s a nyelvtisztító mozgalom érdekében írt műveit könyvben kiadja? A nyomtatásban megjelent cikkeken ejtett kisebb-nagyobb javításokból, a margóra írt kérdő- és felkiáltójelekből erre lehet következtetni. Kijavította rajtuk a nyomdahibákat is, és nevét a legtöbb cikk alatt kitörölte. Azokról a változtatásokról, melyek kétségtelenül az ő kezétől származtak, jegyzetet készítettem. Céлом az volt, hogy az olvasó a könyvből pontosan azt a képet kapja, mintha magát a hagyatékban talált kéz-

¹ [Szerző nélkül]: Kosztolányi Dezső. Pesti Hírlap, LVIII. évf. 252. sz. 1936. nov. 4. 1–2.

² MTAK Kézirattár, Ms 4620/136.

³ Kosztolányi Dezső: *A rossz orvos* (kisregény). Pallas, Bp. 1921.

⁴ Kosztolányi Dezső (szerk.): *Vérző Magyarország. Magyar írók Magyarország területéért*. 1. kiad. Pallas, Bp. é. n. [1921]; Kosztolányi Dezső (szerk.): *Vérző Magyarország. Magyar írók Magyarország területéért*. 2. kiad. Bethlen Gábor Kör kiadása, Bp. 1928.

irattömböt lapozná. Ez egy nagy sárga irattömb, a nyelv kérdéseiről írt műveit az író ebbe gyűjtötte össze, illetve gyűjtötte össze azzal a fiatal vasmunkással, aki néha, mikor épp munka nélkül s pénzszükében volt, a házban tett-vett, lámpát szerelt, titkároskodott, rendbe tette az udvart és a kéziratokat, kifogástalan hozzáértéssel. Az iratgyűjtőre is ő írta rá: Nyelvészeti anyag. Kosztolányi később belecsúsztatott a tömbbe egy-egy tanulmányt, de elég rendszertelenül. A tanulmányok zömét halála után kellett felkutatni. Ezt a munkát özvegye volt szíves elvégezni.”⁵ Sajnos azt nem állíthatjuk, hogy tudnánk, Kosztolányi konkrétan hogyan képzelte volna el műveinek összkiadását, amihez hozzájárul az a súlyos veszteség is, hogy a hagyatéki anyag nem maradt egyben. Egyfelől ismert tény, hogy a második világháború idején bombatalálat érte a Tábor és a Logodi utca sarkán fekvő házat, másfelől azonban a megmaradt anyagnak csak egy része került közgyűjteményekbe (az is több, különböző helyre, országhatárokon belül és kívül), a többi kallódik, nagyrészt ismeretlen magángyűjtők tulajdonában. Mindez nem pusztán a kritikai kiadás munkálatait nehezíti, hanem arról sem tudhatunk meg bővebb információt, hogy Kosztolányi miként próbálta egyberendezni írásait. Ennek ismerete egyedül Illyés Gyulának adatott meg, s emiatt az általa sajtó alá rendezett sorozat értéke felbecsülhetetlennek mondható a Kosztolányi-kutatók számára. Réz Pál, a Szépirodalmi Könyvkiadó sorozatának szerkesztője szintén Illyés munkáját vette alapul, hasonló okok miatt. Ahogyan fogalmaz: „Illyés Gyula ugyanis még figyelembe vehette Kosztolányi kéziratoss javításait, mi már nem, minthogy a gépiratok, lapkivágatok többsége elpusztult a háborúban.”⁶ Mint azt már említettük, Réz Pál állítása csak részben lehet igaz, hiszen magántulajdonban még találhatóak dokumentumok, mind az anyaországban, mind a határokon kívül. Ezenkívül sajnos olyan tapasztalat is adódott már, hogy a közgyűjteményekben is felbukkantak olyan Kosztolányi-anyagok, melyek nem voltak katalógusba véve. Az egyik ilyen példa az *Édes Anna* esete. A kritikai igényű kiadás munkálatait végző Veres András ekként írt ezzel kapcsolatban: „Tüzetesen átkutatva az MTA Könyvtár Kézirattárának Kosztolányi-hagyatékait (mert három is van, Kosztolányi Dezsőé mellett még Kosztolányinéé és a hűséges rajongóé, Hitel Dénesé) s nem adva hitelt a Sáfrán Györgyi által készített hagyatéki katalógus [Sáfrán Györgyi: *Kosztolányi Dezső hagyatéka. Kosztolányi Dezsőné hagyatéka. Hitel Dénes gyűjteménye*. MTAK Kézirattárának katalógusai, 11.] adatainak (amelyek sajnos hiányosak és félrevezetőek), rábukkantam néhány borítékban a kézirat [ti. az *Édes Anna* kézírata] túlnyomó részére.”⁷ Emellett említendő például az a legutóbbi eset is, amikor a Magyar Országos Levéltár munkatársai találtak – mintegy véletlenségből – egy zöld tintával írt Kosztolányi-levelet, s juttatták azt el az ELTE BTK Toldy Ferenc Könyvtárának munkatársaihoz. „A Magyar Országos Levéltárban a gyűjtemény P 999-es fondja iratanyagának rendezése folyamán nemrég előkerült egy eddig ismeretlen Kosztolányi-levél, melyre a feldolgozást végző levéltáros [Szlovikné Berényi Márta] hívta fel figyelmünket. A levél 17x13 cm-es fehér színű levélpapírra, zöld tintával íródott” – írja a könyvtáros.⁸ A kéziratoss anyag feltáratlansága, valamint részbeni feltárhatatlansága megnehezíti a kritikai kiadás munkálatait is, azonban véleményem szerint meg kell kísérelni ezen írássok minél szélesebb körű felderítését. Aktuális példaként említeném Kosztolányi kórházi jegyzeteinek esetét is, melyek a mai napig nem láttak napvilágot – a kritikai sorozat induló köteteként fognak a nagyközönség elé kerülni majd –, s főként az MTAK Kézirattárának gyűjteményét gazdagítják, a

⁵ Illyés Gyula: *Előszó*. = Kosztolányi Dezső *Hátrahagyott művei*. I. *Erős várunk, a nyelv*. S. a. r. Illyés Gyula, Nyugat, Bp. é. n. [1940].

⁶ Réz Pál: *Jegyzetek*. = Kosztolányi Dezső: *Nyelv és lélek*. Szerk. Réz Pál. Osiris, Bp. 2002. 585.

⁷ Veres András: *Az Édes Anna kritikai kiadásáról*. Irodalomtörténet 2004/3. 394.

⁸ Sárközi Éva: „Kedves szerkesztő kisasszony”. Kísérlet egy ismeretlen Kosztolányi-levél megfejtésére. Irodalomtörténet 2006/2. 242.

PIM és az OSZK kéziratos hagyatéka mellett. Ezeknek a(z) – meglátásom szerint – alapvető dokumentumoknak nem annyira irodalomtörténeti jelentőségük nagy, hanem inkább a szerző életrajzi adatainak kiegészítését várhatjuk tőle, valamint orvostörténeti és művelődéstörténeti aspektusból is hasznosnak bizonyulhat a megismerésük. A szöveg napvilágra kerülésével olyan adalékokra is fény derül majd, mint a feleség, azaz Kosztolányi Dezsőné született Harnos Ilna könyvében szereplő adatok hitelességének problémája. Már Szegedy-Maszák Mihály is gyanúval élt a kötetet illetően, amit főként a Radákovich Máriával kapcsolatban írtaknál fedezett fel. Amint az olvasható egyik tanulmányában: „Ha egyszer megállapítható, hogy Kosztolányinak 1935 októberében feleségéhez írott sorai kétes hitelűek, mert ellentmondanak a Radákovich Máriához ez időben írott és a mai napig eredeti formájukban megtalálható leveleknek, akkor nem lehet kizárni a lehetőséget, hogy az özvegynek kiváló nyelvérzékkel, hatásosan megírt könyve legalábbis elfogult, egyoldalú értelmezés, kísérlet arra, hogy eszményinek tűnessen föl egy családi életet, amely más, ténylegesen fennmaradt szövegek alapján meglehetősen szerencsétlennek mutatkozik. A levelek egy része azt sejteti, hogy Kosztolányi személyisége sokkal ellentmondásosabb volt, mint amilyennek az özvegy által írt könyv tünteti föl.”⁹ Mindezt alátámasztja a kórházi jegyzetek tanulmányozása is, hiszen az özvegy által idézett sorok – melyeket Kosztolányi a halálos ágyán írt – nem pusztán csak szemelvények szintjén szerepelnek a kötetben, hanem egymáshoz nem tartozó szövegek vannak egymás mellé szerkesztve, valamint lényeges részek maradnak el, sőt időnként még idegen elemek is bevegyülnek Kosztolányi sorai közé. Ezúttal mindössze egyetlen példát idéznék, hogy állításomat igazoljam. Kosztolányiné könyvében a következőket olvashatjuk: „Add ide a könyvet és szemüveget. Holnap elmegyek innen. Inkább meghalni a nyílt utcán.”¹⁰ Ezzel – részben ellentétben – az eredeti kéziratban a következők szerepelnek: 1) Ms 4620/139/8-as szám alatt: „Add ide a könyvet és szemüveget. Beszélj az alorvossal. Felülhetek? Szeretnék felülni. Jaj, de kedves vagy ma. Jaj de jó, hogy itt vagy! Hálás leszek érte” [ez esetben a megszólított az ápolónő]. 2) Ms 4620/139/6-os szám alatt: „Gyűlölet, fenékig! Ti, ti! Mindegy, úgyis. Múltkor a Nyugat szerkesztője is megbotráncozva távozott erről a szégyenhelyről! Holnap elmegyek innen! Inkább meghalni a nyílt utcán! Lázás is vagyok 37.4.”¹¹ Mindebből messzebb menő következtetéseket is levonhatunk arra vonatkozóan, hogy a kéziratos anyag – lehetőségekhez mért – elemzése még további újdonságokat is tartogathat a Kosztolányi-kutatások számára, s akár újraírhatunk nem pusztán értelmezéseket, de akár életrajzot is.

Azt, hogy mennyire fontos kérdés a kritikai munkálatok alapját adó forrásanyagok összeszedésén túl magának a sorozat kiadásának is a koncepciója – nem pusztán a kritikai munkálatok szempontjából, hanem az életmű befogadástörténetének aspektusából is –, mutatja a fentebb már említett angolszász példa. A James-recepciónak ugyanis jelentős részét képezi azon problémakör taglalása, hogy a szerző hogyan és mi módon rendezte, válogatta műveit az 1900-as évek elején megjelent összkiadáshoz, ami a New York-i kiadás (New York Edition) néven vált ismertté. *A csavar fordul egyet* (*The Turn of the Screw*) esetében például a műértelmezést segítő szempontként szerepel az a tény, hogy James mely más elbeszéléseivel teszi egy kötetbe a szöveget. Ez alapján az eredetileg kísértethistóriaként értelmezett írás máshova kerül, azaz eltűnik a többi – a kísértethistória műfaját nyíltan vállaló – rokon típusú szöveg közül, s összetettebb kérdéskörök felvetésére ad alapot. Ahogyan mindeerre a James-életmű pszichoanalitikus értelmezésének egyik avatott szakértője, Edmund Wilson is kitér: „James pontosan tudta, mit

⁹ Szegedy-Maszák Mihály: *Műfajok a kánon peremén*. (Levél és napló Kosztolányi életművében). = *Irodalmi kánonok*. Csokonai Kiadó, Debrecen 1998. 157–170.

¹⁰ Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi Dezső*. Holnap, Bp. 1990. 358.

¹¹ MTAK Kézirattár, Ms 4620/139.

csinál, s szándékosan szolgáltatta ki a nevelőnőt a látomások gyötrelmeinek. A történet [...] a New York-i kiadásban nem a kísértethistóriák közt szerepel, hanem *Az Aspern levelek* [*Aspern Papers*] és a *The Liar* [*A hazug*] között.”¹² Az angolszász szakirodalom alaposan tárgyalja is a New York-i kiadás elveit, illetve magának Jamesnek a saját szövegeihez való viszonyát, azok újrendezését. Felvetődnek ezenkívül olyan elméleti kérdések is, melyek a szerző szerepének, illetve az adott életmű kanonizálásának problémáit járják körül. Már eleve a válogatás sorrendje is utalhat arra, hogy a kötetek sorba rendezői az életmű mely részeit tartják elsőrendűnek, s melyeket tartják kevésbé jelentősnek, azaz sorolják későbbi sorszámmal ellátott kötetekbe (már amennyiben sorszámozás is történik, mely köztudottan nem feltétlen azonos a megjelenési dátumok követésével).

Kosztolányinál is megfigyelhető ezen újrendező-újragondoló attitűd, ám neki már nem volt lehetősége a megvalósításra, mindössze olyan jeleket fedezhetünk fel szövegei olvastán, amelyek erre engednek következtetni. Köztudott, hogy számos cikkét újraközölte más címmel, illetve új szövegváltozatokat is készített korábbi írásaiból. Miután több műfajban is alkotott, így nemegyszer előfordul, hogy átjárásokat teremt eltérő műfajú szövegek között is. Gyakori eset, hogy korábbi újságcikkek szövegrészelei szinte szó szerint beemelődnek regényeibe, illetve verseibe, valamint már megverselt problémakört olvashatunk viszont a publicisztikában. Kamaszkori zsengei újra szerepet kapnak néhány év elteltével, valamint például a verseskötetek különböző kiadásai is arról árulkodnak, hogy szerzőjük nem pusztán az egyes versek szövegeit gondolta újra, hanem azok sorrendbeli helyét is. A gyermekkori verseket például olvashatjuk Csáth Géza szintén gyermekkori-kamaszkori naplóiban – melyek közül eddig két kötet látott napvilágot, Dér Zoltán és Beszédes Valéria jóvoltából,¹³ s a többi füzet kiadása folyamatban van –, s ugyanezeket vagy részben átirrt változatokat olvashatjuk viszont az 1907-es *Négy fal között* címmel megjelent kötetben is, mely Kosztolányi első, bemutatkozó kötete volt. Az egyes szövegváltozatok vizsgálata során olyan adalékok fognak majd előkerülni, mint például a *Gyilkosok* vagy *A bal lator(hoz)* című versek esete, ahol a kéziratban (vagy az első kiadásban is) még szerepel mottó – mely a vers értelmezését is befolyásolja –, a további kiadásokban azonban már elmarad. A *Gyilkosok* esetében az „Übermensch” megjelölésről van szó, *A bal lator*nál pedig evangéliumi utalásról (Lukács ev. XXIII. 39–44.).¹⁴

A gyakorlatilag autotextualitásnak (intertextualitásnak) nevezhető jelenségek véleményem szerint többértű problémát jelentenek. Egyrészt arra mutatnak rá, hogy Kosztolányi szövegei nem értelmezhetők egymástól teljesen elkülönítve, hanem csak más szövegeivel összeolvasva. Másrészt a kritikai kiadás munkálatai során meglehetősen nehéz feladatnak fog bizonyulni mindezen szöveghelyek megtalálása, illetve olyan utalórendszer alkalmazása, mely ezen átjárásokat kellőképpen szemléltetni tudja. Harmadrészt alkotáslélektani kérdéseket is illő felvennünk kontextusunkba, amennyiben ezen önismétlő gesztusoknak megfejtését kívánjuk adni. Úgy látom, Kosztolányi esetében olyan egységes fejlődési ívet mutatnak a szövegek – a kezdetektől egészen élete végéig –, hogy nem célszerű azokat még műfaji szinten sem különválasztani. Természetesen egy kritikai kiadásnak ezt meg kell tennie, ám az értelmező regényről, versről, cikkről, tanulmányról egyaránt szót ejtethet, amikor Kosztolányit kívánja megérteni.

Közismert már, hogy regényeit nyelvszemlélete felől is lehet olvasni, sőt talán ez némi többletet is ad. A narratológiai elemzések jelentős része figyelembe vette az értekező Koszto-

¹² Wilson, Edmund: *Henry James kettős értelmezhetősége*. Ford. Szilágyi Tibor. = *Az élet jelei. Tanulmányok, cikkek*. Ford. Szilágyi Tibor – Zubreczky György, jegyz. Szegedy-Maszák Mihály. Európa, Bp. 1969. 204.

¹³ Ifj. Brenner József (Csáth Géza): *Napló (1897–1899)*. Szerk. Dér Zoltán. Életjel, Szabadka 2005; Ifj. Brenner József (Csáth Géza): *Napló (1900–1902)*. Szerk. Dér Zoltán. Életjel, Szabadka 2006.

¹⁴ Kosztolányi Dezső: *A bal latorhoz*. Virágfakadás II. évf. 8. sz. 1905. ápr. 15. 114.

lányi szövegeit is, mint például Szitár Katalin munkája (*A prózanyelv Kosztolányinál*)¹⁵ vagy az *Újraolvasó*¹⁶ című kötet néhány szerzője – különös tekintettel Szegedy-Maszák Mihályra, aki már jóval korábban is tett kísérletet Kosztolányi-regények hasonló szempontú újraértelmezéseire¹⁷ –, s ezen együttes olvasásnak köszönhetően fedezték fel a prózanyelv megújítójának alakját Kosztolányiban. Meglátásom szerint Kosztolányi értelmezéséhez olykor maga Kosztolányi adhatja meg a választ, ezért szerencsés például regényei olvasásával egy időben érkező prózáját is tanulmányozni, ám annak megértéséhez nem árt publicisztikájának más szövegeit is megismerni.

E problémakörhöz tartozik továbbá alkotói módszerének kérdése is. Az újságírói hivatás egyik velejárója, hogy szoros határidőkre kell dolgozni, ami a gyakorlottabb újságírónál azt is eredményezheti, hogy korábban már közölt szövegének variánsát publikálja újra, csak esetleg máshol, más címmel, és esetleg évekkel később, mint amikor az első változat született. Kosztolányinál ezen eljárás nyomai is felfedezhetők nem egy esetben. Példaként említhetjük a *Hazugék* című novellát, mely 1924 júniusában látott napvilágot a Pesti Hírlapban,¹⁸ azonban már korábban, 1920-ban megjelent *A nagy család* című írás is,¹⁹ mely néhány apró változtatást leszámítva, gyakorlatilag ugyanazt a szöveget jelenti. Ahogyan a kérdéskörre Réz Pál is kitér: „Egyébként Kosztolányi sok novelláját más és más címmel, kis szövegváltoztatásokkal újraközölte. Ezeknek feldolgozása a majdani kritikai kiadás feladata lesz.”²⁰ Az egyes szövegváltozatok egymás mellé rendelésével azonban nem pusztán alkotói módszerére deríthetünk fényt, hanem legalább annyira szellemi fejlődéstörténetét is nyomon követhetjük, valamint – amennyiben a szerzőtől függetlenül a kontextust – szövegek egymásra épülésének, illetve párbeszédeknek is tanúi lehetünk. Az egyik legérdekesebb kérdéskör a szövegváltozatok problémájának tekintetében az *Esti Kornél* esete. Köztudott, hogy számos *Esti*-szöveg látott napvilágot hírlapok és folyóiratok hasábjain, s többen is vizsgálták már – mint például Lengyel András vagy Péczely Dóra²¹ –, hogy az egyes közlések hogyan épültek be aztán a kötetekbe, melyeket Kosztolányi tudatosan komponált meg. Lengyel András annak kérdését is felteszi, hogy vajon mennyiben volt véletlenszerű, illetve mennyiben tudatos bizonyos kötetkompozíciók létrejöttje. Ahogyan megfogalmazza véleményét ezzel kapcsolatban: „Az egyes fejezetek hozzátvetőleges keletkezési ideje megállapítható (vö. Réz Pál datálásaival: EK2), s így teljesen nyilvánvaló, hogy a fejezetek sorrendje és a megírás időrendje nem esik egybe. Legelőször a nyolcadik fejezet készült el, legvégül pedig az első, nyitó fejezet: az előbbi 1925-ben, az utóbbi nyolc évvel később, 1933-ban, közvetlenül a könyv megjelenése előtt. A könyvet általában kompozíciós egységként szokták értelmezni (vö. Kiss 1979, Bori 1986, Rónay 1977, Szegedy-Maszák

¹⁵ Szitár Katalin: *A prózanyelv Kosztolányinál*. ELTE BTK, Bp. 2000.

¹⁶ Kulcsár Szabó Ernő–Szegedy-Maszák Mihály (szerk.): *Újraolvasó. Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről*. Anonymus, Bp. 1998.

¹⁷ Pl. Szegedy-Maszák Mihály: *Nézőpont és értékszerkezet „A véres költő”-ben*. *Literatura* 1984/3. 351–358; illetve = Mész L. (szerk.): *A rejtőzködő Kosztolányi*. Tankönyvkiadó, Bp. 1987. 55–65; Szegedy-Maszák Mihály: *Idő, nézőpont és értékszerkezet az „Aranyarkány”-ban*. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1985. 64–75; illetve = Mész L. (szerk.): *A rejtőzködő Kosztolányi*. Tankönyvkiadó, Bp. 1987. 83–101; Szegedy-Maszák Mihály: *Körköröség és transzcendencia a „Pacsirta”-ban*. = Mész L. (szerk.): *A rejtőzködő Kosztolányi*. Tankönyvkiadó, Bp. 1987. 66–82; Szegedy-Maszák Mihály: *„Esti Kornél” comme anti-roman*. = Boiron, B. (szerk.): *Regards sur Kosztolányi*. A.D.E.F.O. – Akadémiai, Paris–Bp. 1988. 155–166.

¹⁸ Kosztolányi Dezső: *Hazugék*. Pesti Hírlap XLVI. évf. 120. sz. 1924. jún. 19. 1–3.

¹⁹ Kosztolányi Dezső: *A nagy család*. Új Nemzedék II. évf. 136. sz. 1920. márc. 7. 1–4.

²⁰ Réz Pál: *Jegyzet*. = Kosztolányi Dezső *Elbeszélései*. Magyar Helikon, Bp. 1965. 1289.

²¹ Péczely Dóra: E.S.T.I. – K.érdés. = Kulcsár Szabó Ernő–Szegedy-Maszák Mihály (szerk.): *Újraolvasó. Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről*. Anonymus, Bp. 1998. 178–187.

1998), az első fejezettől az utolsóig haladva az értelmezésben.”²² Ezt követően az *Újságíró* című szöveget kezdi elemezni, melynél szintén nem hagyja figyelmen kívül, hogy az *Alakok* sorozatban is szerepel hasonló tematikájú szöveg, valamint több más helyen is a hírlapi anyagot képező korpuszban. Míg Lengyel azt emeli ki, hogy mikor és hogyan jelenik meg az Esti-alak Kosztolányi prózájában, addig én azt is megjegyezném, hogy bizonyos szövegek, amelyek egyes szám harmadik személyben íródnak először, ám az alany nincs megnevezve, később ugyancsak egyes szám harmadik személyt használnak, azonban az alany Esti Kornél névre keresztelődik. Erre példa a *Tengerszem* című kötetben megjelent *Omelette à Woburn* is, melynek még a Nyugatban közölt változatban a következő a kezdő mondata: „Párizsból igyekezett hazafelé a tanulmányéve után.”²³ Ugyanez a mondat a kötetbe már így kerül be: „Esti Kornél Párizsból igyekezett hazafelé a tanulmányéve után.”²⁴ Hasonló szerepeltetés figyelhető meg az *Esti Kornél* második fejezeténél is, ahol a bemutatkozást firtató kérdésre a kisfiú válasza nem Esti Kornél, hanem eredetileg Kosztolányi Dezső volt, mely aspektust szintén nem hagyta figyelmen kívül Lengyel András sem.

Az *Esti Kornél*-szövegek sokat tárgyalt problematikussága helyett azonban ezúttal további áthallásokra hívnám fel a figyelmet, melyek újfent azt támasztják majd alá, hogy Kosztolányi életműve egészében olvasva-kiadva többet jelenthet, mint részeire szedve. A kritikai összkiadás nemcsak forrásértéke miatt változtathat az eddigi interpretációkon, hanem más perspektívát is nyújthat majd azokhoz. Ezúttal inkább az *Édes Anna* című regényre összpontosítanék, melynek esetében például szintén számos hírlapi megfelelővel dolgozhatunk. Nem pusztán tematikus egyezésekről lehet szó – mint például a cselédsors kérdése –, hanem szövegszerüekről is. Anna városi sétájának leírása például szinte szó szerint megegyezik egy a Pesti Hírlapban, 1924 májusában közölt *Együtt, mindig együtt* című tárca szövegével: „Vasárnap, sötét alkonyatkor ballagok a hegy alján, budai kis utcákban, egyikből ki, másikba be. Egyedül. Nem tudom, merre járok. [...] Ez a cselédkaszinó. Állnak, összefogódzva tízen, húszan, harmincan. Fogják a kezüket, a gázlámpa járdaszízetén kört alkotnak, nem törődve az idegen várossal, akár a falujukban, táncolnak. [...] A mieink, szegények, ott szédelegnek a járdán, akár mi, sátorlakók, gögös-urasan, külön-külön. Ők azonban együtt-együtt. Mindig együtt, lélekben. Micsoda láncot fűznek karjaikból. Eszterlánc? Acéllánc. Eleven forgalmi akadály. Megáll az utca. Megáll a villamos. Megállok én is.”²⁵ Az *Édes Anna* X. fejezetében pedig a következő sorok találhatók: „Az ötödik vasárnapon maga küldte el [Vizyné Annát], hogy menjen kicsit, nézzen szét a városban. [...] Cselédlányok korzóztak itten, sváb cselédek vihogtak, pusmogtak, egymásba karolva povedáltak ismeretlen nyelvükön, akár a falujukban, együtt, mindig együtt. Láncot formáltak a gázlámpák körüli járdaszízeteken, föltartották a járókelőket, megakasztották a forgalmat. A villamosoknak is erősebben kellett csöngetniök, hogy továbbhaladhassanak. Ő egyedül bandukolt közöttük.”²⁶ Másik példánk, mely szintén egy hírlapi cikk és a regény egyik részletének szoros egyezését mutatja, *A hír sebessége* című, szintén a Pesti Hírlapban közölt írás, valamint Anna legendává válásának leírása. „Bementem a városba, de zúgó fejjel tértem vissza. Kalandos hírekkel fogadott mindenki. Jól ismerem ezeket. Évekkel ezelőtt tudományosan tanulmányoztam. Sőt kísérleteztem is, hogy megállapítsam terjedési sebességüket. [...] Megállapítottam, hogy az a valami [ti. a hír] az első kerületből kiindulva beszáguldta az összes

²² Lengyel András: *Genézis és kompozíció viszonya az Esti Kornél-ban. Kosztolányi kísérlete az én-integritás bomlásának kompenzálására. = Játék és valóság közt. Tanulmányok Kosztolányiról.* Tiszatáj, Szeged 2000. 213.

²³ Kosztolányi Dezső: *Omelette à Woburn.* Elbeszélés. Nyugat 1927/21. 603–607.

²⁴ Kosztolányi Dezső: *Tengerszem.* Adams Kft., Bp. é. n. 69.

²⁵ Kosztolányi Dezső: *Együtt, mindig együtt.* Pesti Hírlap XLVI. évf. 89. sz. 1924. máj. 11. 4.

²⁶ Kosztolányi Dezső: *Édes Anna.* Genius, Bp. 1927. 108.

kerületeket s a város környékét, a Várhegyről átugrott az Isten-hegyre és Orbán-hegyre, onnan a Sas-hegyre és Gellért-hegyre, a Ferenc József hídon lerohant az Üllői úton, a Tisztviselőtelepre, innen a Józsefvároson át a Duna-partra, végigröpült a köztemető sírjai között és felébresztette a halottakat, majd a Lipótvárosba rontott, míg végül szabályos körfutását befejezve, alig félóra múlva a városligeti tóhoz érkezett vissza, hozzám” – olvasható az 1923-as újság-cikkben.²⁷ Az *Édes Anna*-fejezet részlete pedig ekként hangzik: „A hír [ti. hogy kicsoda Anna] meglepő gyorsan száguldott. Előbb csak a legközelebbi Krisztinát hódította meg, az Attila utcát, a Krisztina teret, a Krisztina körút és az Attila körút egyes pontjait, majd a Pauler utcát, Mikó utcát, Logodi utcát és Tábor utcát is. [NB. Mint az ismert, e két utca sarkán volt Kosztolányiék háza.] De egy hétbe se telt, fől szárnyalt a Várba, az Úri utcába, ahol Tatárék laktak, a Bástya-sétányra, a Ferdinánd térre, a Bécsikapu térre, s befészkelve magát nők, férfiak agyvelejébe, nőtt-növekedett.”²⁸ A két leírásban szófordulatok ismétlődnek, valamint az egész szövegrész struktúrája azonos, mindössze csak az utcanévek cserélődtek ki, melyek nem nélkülözik az életrajzi elemekre vonatkozó utalásokat sem, melyekben szintén bővelkedik a szöveg, mint például az utolsó fejezet vagy Jancsi úrfi Waterman-tolla vagy épp a katonai sorozástól való rettegése. Amennyiben ismerünk bizonyos szövegegyezéseket, akkor akár értékítéletet is mögé sejtethetünk Kosztolányi sorainak.

Az *Édes Anna* egyik vonatkozó részletéből, melyben Patikárius Jancsi multságairól esik szó, nem derül ki egyértelműen (csak sejthető), hogy például a jazz-band és az one-step (mint zene és tánc) nem pusztán a leírás kelléke lehet, hanem metaforája is olyan világnak, melyről Kosztolányi inkább elítélő véleménnyel volt, mint rokonszenvezett volna vele. Az *Édes Anna* sorai a következők: „Állandóan üvöltözött itt a jazz-band. A jazz-bandnek megvan az a föltétlen előnye, hogy mellette nemcsak gondolkozni nem lehet, hanem még érezni sem. Annak az előkelő közönségnek, mely ezt a klubot látogatta, erre volt szüksége. Külföldi lánckereskedők jártak ide, meggazdagodott hadseregszállítók, antant-tisztek s jobb éjjeli nők [...] Jancsi a záróráig itt töltötte minden estéjét. [...] Az *one step*et bizonyos merev eleganciával táncolta.”²⁹ Mindehhez hozzávehetjük a nyelvtisztító Kosztolányi elgondolásait is, aki elítélte az idegen szavak használatát a magyar nyelvben. Hogy regényében mégis ezek szerepeltetése mellett voksol, ez a tény külön jelentéssel bír, azaz olyan világot kíván ábrázolni, melyet negatívabb színben szeretne feltüntetni.

De olyan szintű egyezésekkel is találkozhatunk, mint például a *körbe-körbe* szókapcsolat gyakori szerepeltetése (mely a korabeli sajtó nyelvét is jellemezte), ami az *Édes Annában* is, valamint publicisztikai szövegekben, sőt azok címeiként is gyakran előfordul. Ha nem a szavak, illetve nem szövegrészletek szintjén, hanem motívumokban gondolkodunk, akkor szintén számtalan áthallás fedezhető fel. Ilyen például *A szegény kisgyermek panasza*i gondolatkörének visszacsengése a következő sorokban: „Dajkálni szeretett volna valakit itt is, meséket, versikéket mondani. De mit tehetett ezekkel a komoly felnőttekkel, akik külön, zárt életükkel jöttek mentek körülötte?”³⁰ Viziné zongorázása s gyermekének elvesztése pedig akár inverze is lehet a *Mostohában* leírtaknak,³¹ ahol az édesanya hal meg, aki még tud zongorázni, s az életben maradt gyermekek ezt hiányolják a mostohából, Tavasz Ilonából. Hozzá kell azonban tennünk, hogy a zongorázás jelképpé is válik, s Tavasz Ilona különállóságának egyik attribútuma lesz

²⁷ Kosztolányi Dezső: *A hír sebessége*. Pesti Hírlap XLV. évf. 10. sz. 1923. jan. 14. 6.

²⁸ Kosztolányi Dezső: *Édes Anna*. Genius, Bp. 112–113. (E ponton köszönöm meg Dobás Kata egyetemi hallgatónak, hogy a Pesti Hírlap cikkeinek tanulmányozása során felhívta figyelmemet erre a szövegbeli egyezésre.)

²⁹ Kosztolányi Dezső: *Édes Anna*. Genius, Bp. 160.

³⁰ Kosztolányi Dezső: *Édes Anna*. Genius, Bp. 75.

³¹ Kosztolányi Dezső: *Mostoha és egyéb kiadatlan művek*. Jegyz. Dér Zoltán. Forum, Szabadka 1965.

annak hiánya. Mindezek felsorolásával, illetve példák kiragadásával mindössze illusztrálni kívántam azon állításumat, miszerint az életmű minden egyes szelete összevethető más Kosztolányi-szövegekkel, s bizonyos mértékig egységet képeznek, hiszen hasonló gondolatkörök különböző szintű és aspektusú megvilágításait is adják egyúttal.

Ezek az egyezések azonban nemcsak az auto-, illetve intertextualitás jelenségének meglétét mutatják, hanem a névtelenül vagy ismeretlen álnév alatt megjelent Kosztolányi-szövegek felderítéséhez is közelebb vihetnek. Az egyik legnagyobb filológiai rejtvényt jelentő *Pardon*-rovat cikkeinek vizsgálatában szintén segíthet a Kosztolányi-életművet jellemző ezen sajátosság. Amennyiben ugyanis például a Pesti Hírlap cikkeinél előfordultak egyezések, illetve a Pesti Hírlapos korpusz mutat egyezéseket más hírlapi anyagokkal is, akkor automatikusan adódhat a feltételezés, miszerint a *Pardon*-anyagban is akadhatnak egyezések más, kifejezetten szépirodalminak tartott szövegekkel. Az *Édes Anna* frazeológiája például számos esetben egyezik nem pusztán a *Pardon*-cikkek némelyikének szóhasználatával, de a korabeli sajtóban használatos kifejezésekkel is. Mindez természetesen tovább árnyalhatja azt a kérdést, hogy vajon mely *Pardon*okat írhatta Kosztolányi, hiszen nemcsak az Új Nemzedék újságírógárdája használt olyan szavakat, melyek konkrétan ezt a diskurzust jellemezték – azaz a kommün utáni és a fehérterror alatti sajtó nyelvét –, hanem a többi lap is, melyek folyamatosan polemizáltak a rovattal, úgymint a Népszava, a Pesti Napló, Az Est, illetve a bécsi emigráns lapok, mint Göndör Ferencnek Az Ember című hetilapja vagy épp a Bécsi Magyar Újság, melyben többek közt Gábor Andor is rendszeresen publikált. Mindez azt is sejteti, hogy Kosztolányi újságírói működése is szervesen összefonódik szépírói működésével, s a szövegbeli egyezések az úgynevezett diskurzusbeli egyezésekre is rávilágíthatnak, ami szintén műfaji határok megkérdőjelezéséhez vezethet. Ha tekintetbe vesszük azt is, hogy Kosztolányi a regényeit szoros egymásutánban, a húszas évek elején-közepén írta, azaz az első világháborút, valamint az 1919–21-es időszak tapasztalatait követően, akkor nem meglepő, hogy olyan motívumok jelennek meg ezekben az alkotásokban, melyeket az adott időszakban *újságíróként* átélt. Miközben írja az *Édes Annát* vagy épp a *Pacsirtát*, aközben rendszeresen cikkezik – többek között – a Pesti Hírlapban. Ám az első regény, mely *A rossz orvos* című kisregényt követően jelenik meg, azaz *A véres költő* metaforikája, allegóriájának lehetséges jelentésmezője is kibővíülhet, amennyiben az 1910-es, illetve az 1920-as évek elejének Kosztolányi által művelt publicisztikáját tanulmányozzuk. A közismert Szabó Dezső-vitán túl számos olyan adalékot is találhatunk, mint például a téma felvetése egy korabeli újságcikkben, az akkori (1919–21-es) kort példázó történelmi szituációként. Lendvai István egy, az Új Nemzedékben megjelent cikkében – a megjelenés időpontjában már munkatársa a lapnak Kosztolányi – Néró személyével hozza összefüggésbe egyes irodalmi közszereplők kommün alatti érvényesülési lehetőségeinek leírását.³² Mindez ugyan nem bizonyítja, hogy Kosztolányi Lendvai cikkét venné alapul a megrajzolni kívánt történelmi korszak kiválasztásában, azt azonban bizonyíthatja, hogy a sajtóban dolgozó munkatársaknál felvetődött ez az asszociációs lehetőség.

A szövegbeli egyezések tehát nemcsak alkotói módszert feltételeznek, nemcsak egy életmű átjárhatóságát mutatják, hanem azt a kérdést is újra felvetik, hogy vajon mennyiben mellőzhetőek a biográfiai adatok az irodalmi alkotások elemzésénél, értelmezésénél. Véleményem szerint a kritikai kiadás darabjainak megjelenése így nem pusztán filológiai, hanem legalább annyira elméleti problémákat is felvet majd.

³² Lendvai István: *Bródy Sándortól Szamuely Tiborig. A pesti irodalom és a kommün*. Új Nemzedék VI. évf. 12. sz. 1919. szept. 15. 7–9.